

หลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์

The Principles of Good Governance for Co-operative.

สหพล สังข์เมฆ

Sahaphon Sangmek

นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานิติรัฐกิจและการบริหาร คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

Student Doctor of Philosophy Program in Public and Business Administration Jurisprudence

School of Law Sripatum University

Corresponding Author Email: s-hap@hotmail.com

Received: 10 October 2020

Revised: 8 December 2020

Accepted: 15 December 2020

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาและวิจัยแนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เป็นรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์และหลักการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและดำเนินกิจการที่มีการนำมาใช้กับการบริหารงานองค์กรในระดับระหว่างประเทศและประเทศไทย 2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สภาวะการณ์ของปัญหาและผลกระทบจากการบริหารและดำเนินกิจการของสหกรณ์ที่ขาดหลักการของการบริหารกิจการที่ดีอันเป็นหลักธรรมาภิบาลที่ใช้เฉพาะสหกรณ์ของไทย 3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หาหลักการที่เป็นองค์ประกอบหลักธรรมาภิบาลที่จำเป็นต้องมีในการบริหารองค์กรทุกระดับทั้งต่างประเทศและของไทยที่สอดคล้องกับหลักการรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์ และ 4. เพื่อจัดทำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์มาใช้ในการบริหารและดำเนินกิจการ รวมถึงการกำกับดูแลสหกรณ์ของสหกรณ์ไทยโดยมีหลักเกณฑ์รองรับ เป็นการวิจัยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย การวิจัยเอกสารโดยการรวบรวมข้อมูลเนื้อหาที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร และทำการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารกิจการสหกรณ์จำนวน 10 คน ที่มาจากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) รวมถึงวิธีการมีส่วนร่วมออกแบบ-ร่วมออกแบบ และการรับฟังความคิดเห็น โดยนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์แบบเชิงเนื้อหา (Content Analysis) ผลการวิจัยพบว่า หลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ ที่มีลักษณะเหมาะสมกับระบบสหกรณ์ โดยเรียกชื่อเฉพาะว่า “หลักสหภิบาล” ได้แก่ หลักการที่เป็นองค์ประกอบสาระสำคัญ 7 หลัก ประกอบด้วย หลักนิติธรรม (Rule of Law) หลักคุณธรรมและจริยธรรม (Morality and Ethics) หลักความโปร่งใสและการเปิดเผยข้อมูล (Transparency and Disclosure) หลักการมีส่วนร่วมและมุ่งเน้นฉันทานุมัติ (Participation and Consensus Orientation) หลักความเสมอภาค (Equity) หลักความพร้อมผิดชอบ (Accountability) และหลักประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Effectiveness and Efficiency) และยังแบ่งแยกออกให้ครอบคลุมได้เป็น 3 กลุ่มประกอบด้วย 1) หลักการบริหารกิจการที่ดีทางด้านกฎหมาย (Legal Governance) ได้แก่ หลักนิติธรรม 2) หลักการบริหารกิจการที่ดีทางด้านจริยธรรม (Ethical Governance) ได้แก่ หลักคุณธรรมและจริยธรรม หลักความโปร่งใสและการเปิดเผยข้อมูล หลักการมีส่วนร่วมและมุ่งเน้นฉันทานุมัติ 3) หลักการบริหารกิจการที่ดีทางด้านสาธารณประโยชน์ (Philanthropic Governance) ได้แก่ หลักความเสมอภาค หลักความพร้อมผิดชอบ หลักประสิทธิภาพและประสิทธิผล

คำสำคัญ: หลักการ, การบริหารกิจการที่ดี, สหกรณ์

Abstract

The purposes of this research were 1. To study the methodology and principles of administrative management that are suitable with the administrative and cooperative context for international cooperatives

as well as the cooperatives in Thailand. 2. To study and analyze based on the condition of the problem and the impact from the administration and operation of the Thai cooperatives which lack of the good governance principle by the good business management absence. 3. To study and find out the principles of good governance which are necessary for the all-level of organizational management range from international to local organization accordant with the basic principles of cooperative business administration. And 4. To establish the principles of good governance to adopt in cooperatives for administration and operation including the supervision with supporting criteria by focusing on principle which are uniquely suitably in accordance with Thai cooperative systems. This research applied qualitative research methods, consisting of desk research, in-depth interviews, co-design participation, and opinion hearing. The result of the research is the principles of decent management for cooperation with appropriate systems based on the principle of “Cooperative Good Governance”. The principle consists of seven important elements which are Rule of Law, Morality and Ethics, Transparency and Disclosure, Participation and Consensus Orientation, Equity, Accountability, and Effectiveness and Efficiency which can be separated into 3 groups; 1. Legal Governance is the Rule of Law. 2. Ethical Governance consists of Moral and Ethics principles, Transparency and Disclosure principles, and Participation and Consensus Orientation principles 3. Philanthropic Governance comprises of principles of Equality, principle of Accountability, and principles of Efficiency and Effectiveness. Therefore, this research suggests the all types of cooperatives including the Cooperative Promotion Department and the cooperative Auditing Department should apply the seven findings of the principle of “Good Governance”. The purposes of the seven findings are to be used as a guideline for administration and operation of a cooperative as well as to be used as a regulatory system for cooperative that is currently operating.

Keywords: Principles, Good Governance, Co-operative

บทนำ

สหกรณ์เป็นระบบเศรษฐกิจแบบผสม (Mixed Economy) ระหว่างระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยม (Capitalist) ที่ให้เสรีภาพกับภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยการใช้กลไกราคาและการแข่งขันระบบตลาดเป็นสำคัญ กับระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมหรือระบบเศรษฐกิจแบบบังคับ (Pure Command Economy) ที่รัฐจะเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตพื้นฐานและวางแผนเศรษฐกิจจากส่วนกลางเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติมากที่สุดโดยไม่หวังกำไร แต่มุ่งให้สวัสดิการแก่ประชาชน สหกรณ์เป็นองค์กร (Co-operative Organization) ที่สร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการช่วยตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามหลักการสหกรณ์เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของบรรดาสมาชิกในการแก้ปัญหาอาชีพและการมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความเป็นธรรม และสันติสุขในสังคม จนได้รับการยอมรับเป็นที่ประจักษ์ว่าวิถีการสหกรณ์เป็นกลไกสำคัญที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางพัฒนาในการพัฒนาประเทศ และแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมทั้งในชนบทและในเมืองของประเทศได้เป็นอย่างดี เนื่องจากการจัดระบบโครงสร้างให้ประชาชนที่เป็นสมาชิกมีโอกาสเข้ามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและรับประโยชน์ไปพร้อมกัน หรือเป็นทั้งเจ้าของและผู้ให้บริการ (Co-owner, Co-customer) ในเวลาเดียวกันอย่างทั่วถึง เป็นธรรม และยั่งยืน สามารถพึ่งพาตนเองได้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ขจัดการผูกขาดตัดตอนทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม และพัฒนาความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประชาชน อันจะส่งผลถึงความเจริญก้าวหน้าของประเทศในที่สุด

นอกจากการช่วยเหลือสมาชิกให้มีความกินดีอยู่ดี มีสันติสุขแล้ว สหกรณ์ยังเป็นองค์กรธุรกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise: SE) ที่มีรูปแบบการดำเนินงานที่มีจุดมุ่งหมายในการแก้ไขปัญหาของสังคมรอบด้าน โดยมีได้มีเป้าหมายในการแสวงหากำไรสูงสุดเป็นที่ตั้ง ดังนั้น วิธีการสหกรณ์จึงถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางพัฒนาคน พัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาชีวิต และพัฒนาสังคมได้อย่างดียิ่ง

หลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ (The Principles of Good Governance for Co-operative) อันเป็นหลักธรรมาภิบาลที่มีลักษณะเฉพาะและเหมาะสมกับสหกรณ์ไทยนี้เป็นหลักปฏิบัติที่ใช้เป็นแนวทางบริหารและกำกับกิจการสหกรณ์ที่ควบคู่กันไปกับกฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบต่าง ๆ ที่ถือใช้อยู่ ซึ่งหลักการนี้ได้นำเอาหลักธรรมาภิบาลที่ใช้ในองค์กรสากลระหว่างประเทศ หลักธรรมาภิบาลเพื่อการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีที่ใช้ในองค์กรภาครัฐร่วมกับหลักบรรษัทภิบาลที่ใช้ในองค์กรธุรกิจเอกชนไทยมาวิเคราะห์ปรับใช้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับการบริหารกิจการสหกรณ์ที่ดีให้สอดคล้องกับบริบทของสหกรณ์ที่มีลักษณะของการเป็นองค์กรกึ่งรัฐกึ่งองค์กรเอกชนดังกล่าว ซึ่งคำตอบที่ได้มานั้นเมื่อนำไปประยุกต์ใช้จะส่งผลให้สหกรณ์มีกลไกการบริหารและดำเนินกิจการที่มีการเติบโตเชิงคุณภาพได้ดี พัฒนาระบบการบริหารจัดการให้สหกรณ์ทุกประเภทเป็นองค์กรที่มีกลไกการดำเนินกิจการควบคู่ไปกับการควบคุมภายในที่ดี มีความมั่นคงเข้มแข็ง โปร่งใส ตรวจสอบได้ มีสภาพบังคับและมีผลผูกพันการบริหารจัดการตามบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้บริหารสหกรณ์ ส่งผลให้เป็นการลดความเสี่ยงและป้องกันปัญหาเรื่องการทุจริตได้ อันจะเป็นการพัฒนาและการสร้างเสถียรภาพให้แก่ระบบสหกรณ์ และคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของสหกรณ์และสมาชิกให้เป็นไปโดยมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สร้างความเชื่อมั่นและศรัทธา อันจะเกิดประโยชน์ต่อระบบสหกรณ์ของประเทศ

ดังนั้น หลักการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ หรือหลักสหภิบาลนี้ จึงเป็นแนวทางธรรมาภิบาลสำคัญที่จะทำให้องค์กรสหกรณ์สามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินกิจการให้สหกรณ์มีการบริหารกิจการที่ดีที่จะนำไปสู่บรรลุวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งและดำเนินกิจการตามประเภทของสหกรณ์ที่ได้จดทะเบียนจัดตั้งในการให้สมาชิกดำเนินกิจการร่วมกันโดยการช่วยตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของบรรดามวลสมาชิกให้มีความกินดี อยู่ดี และมีสันติสุขในการอยู่ร่วมกัน มีความรู้รักสามัคคีและร่วมกันเป็นพลัง ก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน สร้างความเข้มแข็งและเป็นภูมิคุ้มกันแก่สังคมและประเทศชาติ โดยทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันประกาศเจตนารมณ์ในการสร้างธรรมาภิบาลสหกรณ์ด้วยหลัก “สหภิบาล” เพื่อการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ในการสร้างความโปร่งใสและระบบการกำกับภายในที่ดี มีมาตรฐานสหกรณ์ เพื่อลดความเสี่ยงและป้องกันปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน รวมถึงการสร้างเชื่อมั่นและศรัทธาแก่สมาชิก ผู้มีส่วนได้เสีย รวมถึงสาธารณชนทั่วไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและวิจัย แนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เป็นรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์ และหลักการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและดำเนินกิจการที่มีการนำมาใช้กำกับกับการบริหารงานองค์กรในระดับระหว่างประเทศและประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์ของปัญหาและผลกระทบจากการบริหารและดำเนินกิจการของสหกรณ์ที่ขาดหลักการของการบริหารกิจการที่ดีอันเป็นหลักธรรมาภิบาลที่ใช้เฉพาะสหกรณ์ของไทย
3. เพื่อศึกษา วิเคราะห์หาหลักการที่เป็นองค์ประกอบหลักธรรมาภิบาลที่จำเป็นต้องมีในการบริหารองค์กรทุกระดับทั้งต่างประเทศและของไทย ที่สอดคล้องกับหลักการรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์
4. เพื่อจัดทำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์มาใช้ในการบริหารและดำเนินกิจการ รวมถึงการกำกับดูแลสหกรณ์ของสหกรณ์ไทยโดยมีหลักเกณฑ์รองรับ

การดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. **กลุ่มเป้าหมาย** ได้แก่ ผู้เกี่ยวข้องกับการบริหารกิจการสหกรณ์ซึ่งมีทั้งกลุ่มสมาชิกสหกรณ์ที่เป็นผู้ถือหุ้นเป็นเจ้าของและเป็นผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ในกิจการสหกรณ์โดยตรง กลุ่มกรรมการสหกรณ์ ที่เป็นผู้กำหนดนโยบายในการบริหารและดำเนินกิจการงานสหกรณ์ กลุ่มผู้จัดการสหกรณ์ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการปฏิบัติการกิจตามนโยบายของสหกรณ์ และกลุ่มนักวิชาการสหกรณ์ที่มีความรู้ประสบการณ์ในการส่งเสริมพัฒนาสหกรณ์ รวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ที่มาจากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากบุคคลผู้เกี่ยวข้องในการกำหนดและกำกับนโยบายด้านสหกรณ์ตามที่กฎหมายกำหนดทั้งจากภาครัฐและภาคขบวนการสหกรณ์ รวมทั้งนักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสหกรณ์ที่มีความรู้ความเข้าใจในอุดมการณ์ หลักการ และวิธีการสหกรณ์ เพื่อให้ความเห็น เหตุผลความจำเป็นในการจัดทำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีของสหกรณ์ของไทย จำนวน 10 คน

2. **เครื่องมือในการวิจัย** ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และแบบบันทึกการสัมภาษณ์ (conversation recording) การมีส่วนร่วมออกแบบ-ร่วมออกแบบ (Co-design) และการรับฟังความคิดเห็น

3. **การเก็บรวบรวมข้อมูล** ได้แก่ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กลุ่มเป้าหมายที่เจาะจง 2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ (Document Research) อาทิ หนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

4. **การวิเคราะห์ข้อมูล** ได้แก่ เป็นการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มเป้าหมายที่เจาะจงและจากเอกสาร (Document) ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยได้ตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. **เพื่อศึกษาและวิจัย แนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เป็นรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์และหลักการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและดำเนินกิจการที่มีการนำมาใช้กับการบริหารงานองค์กรในระดับระหว่างประเทศและประเทศไทย**

ผลการวิจัยพบว่า จากการศึกษา สหกรณ์เป็นองค์การทางเศรษฐกิจและสังคมที่สมาชิกร่วมกันจัดตั้งและดำเนินกิจกรรมร่วมกันด้วยความสมัครใจในการพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามวัตถุประสงค์ เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของบรรดาสมาชิก มีลักษณะผสมผสานทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษา ยึดมั่นในการพึ่งพาและร่วมมือกันเป็นวิสาหกิจของสมาชิกและเพื่อสมาชิกที่มีการควบคุมโดยสมาชิกที่อยู่บนพื้นฐานของประชาธิปไตย มีการดำเนินธุรกิจที่มีใช้เพื่อกำไร แต่เป็นไปเพื่อการบริการสมาชิกและชุมชนเพื่อแก้ปัญหาอาชีพและการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี โดยส่งเสริมให้สมาชิกดำเนินชีวิตตามแบบวิถีสหกรณ์ (Co-operative Way of Life) อันจะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง แนวคิดสหกรณ์จึงเป็นแนวความคิดเชิงบูรณาการทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเข้าด้วยกันเพื่อค้นหาแนวทางในการสร้างสถาบันทางเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่สำหรับแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนในการประกอบอาชีพและการดำรงชีพของบรรดาสมาชิกนำไปสู่การกินดี อยู่ดี มีความเป็นธรรมและสันติสุขในสังคมและเป็นความเจริญก้าวหน้าของประเทศในที่สุด

2. **เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สภาวะการณ์ของปัญหาและผลกระทบจากการบริหารและดำเนินกิจการของสหกรณ์ที่ขาดหลักการของการบริหารกิจการที่ดีอันเป็นหลักธรรมาภิบาลที่ใช้เฉพาะสหกรณ์ของไทย**

ผลการวิจัยพบว่า ความสำคัญในการดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศโดยการใช้วิธีการสหกรณ์เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ยกมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชากรให้สูงขึ้น ด้วยการนำเอาระบบสหกรณ์มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา โดยมุ่งหวังให้เป็นองค์กรของประชาชนในการช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคม แต่การบริหารจัดการสหกรณ์ที่มีความหลากหลาย ไม่มีหลักการชัดเจน ไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ก็เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาผลกระทบตามมามากมายเช่นกัน

3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หาหลักการที่เป็นองค์ประกอบหลักธรรมาภิบาลที่จำเป็นต้องมีในการบริหารองค์กรทุกระดับทั้งต่างประเทศและของไทย ที่สอดคล้องกับหลักการรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์

ผลการวิจัยพบว่า Good Governance หรือหลักธรรมาภิบาล เป็นหลักการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารและดำเนินงานขององค์กรทุกระดับไม่ว่าจะเป็นองค์กรภาครัฐหรือภาคเอกชน รวมถึงองค์กรที่เรียกว่า “สหกรณ์” ด้วย จนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ลดปัญหาความขัดแย้ง สร้างความเป็นธรรมในสังคม รวมทั้งทำให้การบริหารงานมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เกิดความโปร่งใส ตรวจสอบได้ สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสีย เกิดความน่าเชื่อถือ มีภาพลักษณ์ที่ดี เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย การศึกษานี้ได้วิจัยหาคำประกอบของหลักการที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมาภิบาลหรือหลักการบริหารจัดการที่ดี และได้นำมาสร้างเป็นหลักการของการบริหารกิจการที่ดีที่เหมาะสมต่อการบริหารและดำเนินกิจการสหกรณ์

4. เพื่อจัดทำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์มาใช้ในการบริหารและดำเนินกิจการ รวมถึงการกำกับดูแลสหกรณ์ของสหกรณ์ไทยโดยมีหลักเกณฑ์รองรับ

ผลการวิจัย ได้การจำแนก วิเคราะห์ พิจารณาองค์ประกอบที่เป็นสาระสำคัญตามที่มีอยู่ในหลักธรรมาภิบาลขององค์กรต่าง ๆ ทั้งขององค์กรระหว่างประเทศและของไทยที่ได้รับการยอมรับว่ามีหลักการบริหารจัดการที่ดีที่มีคุณภาพมาตรฐานมาพัฒนาสู่การจัดทำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ไทย โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียและผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการสหกรณ์ เมื่อได้คำตอบซึ่งเป็นข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัย จะได้นำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์นี้ไปใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในการบริหารและดำเนินกิจการสหกรณ์ให้เกิดประสิทธิภาพ และมีมาตรฐานใหม่ในการใช้บริหารอย่างเคร่งครัดจริงจัง รวมถึงการกำกับดูแลสหกรณ์ของสหกรณ์ไทยโดยมีกฎเกณฑ์ระเบียบรองรับ อันจะทำให้การบริหารกิจการสหกรณ์มีประสิทธิภาพ สังคมเชื่อมั่นในความเที่ยงธรรมและมีศรัทธาต่อระบบสหกรณ์มากขึ้น

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยตามประเด็นได้ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาและวิจัย แนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เป็นรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์และหลักการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและดำเนินกิจการที่มีการนำมาใช้กับการบริหารงานองค์กรในระดับระหว่างประเทศและประเทศไทย พบว่า จากการศึกษา สหกรณ์เป็นองค์การทางเศรษฐกิจและสังคมที่สมาชิกร่วมกันจัดตั้งและดำเนินกิจกรรมร่วมกันด้วยความสมัครใจในการพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามวัตถุประสงค์ เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของบรรดาสมาชิก มีลักษณะผสมผสานทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษา ยึดมั่นในการพึ่งพาและร่วมมือกัน เป็นวิสาหกิจของสมาชิกและเพื่อสมาชิกที่มีการควบคุมโดยสมาชิกที่อยู่บนพื้นฐานของประชาธิปไตย มีการดำเนินธุรกิจที่มีใช้เพื่อกำไร แต่เป็นไปเพื่อการบริการสมาชิกและชุมชนเพื่อแก้ปัญหาอาชีพและการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี โดยส่งเสริมให้สมาชิกดำเนินชีวิตตามแบบวิถีสหกรณ์ (Co-operative Way of Life) อันจะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง แนวคิดสหกรณ์จึงเป็นแนวความคิดเชิงบูรณาการทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเข้าด้วยกันเพื่อค้นหาแนวทางในการสร้างสถาบันทางเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่

สำหรับแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนในการประกอบอาชีพและการดำรงชีพของบรรดาสมาชิกนำไปสู่การกินดี อยู่ดี มีความเป็นธรรม และสันติสุขในสังคมและเป็นการเจริญก้าวหน้าของประเทศในที่สุด

2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สภาพการณ์ของปัญหาและผลกระทบจากการบริหารและดำเนินกิจการของสหกรณ์ที่ขาดหลักการของการบริหารกิจการที่ดีอันเป็นหลักธรรมาภิบาลที่ใช้เฉพาะสหกรณ์ของไทย พบว่า ความสำคัญในการดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศโดยการใช้วิธีการสหกรณ์เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ยกมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชากรให้สูงขึ้น ด้วยการนำเอาระบบสหกรณ์มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา โดยมุ่งหวังให้เป็นองค์กรของประชาชนในการช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคม แต่การบริหารจัดการสหกรณ์ที่มีความหลากหลาย ไม่มีหลักการชัดเจน ไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ก็เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาผลกระทบตามมามากมายเช่นกัน

3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หาหลักการที่เป็นองค์ประกอบหลักธรรมาภิบาลที่จำเป็นต้องมีในการบริหารองค์กรทุกระดับทั้งต่างประเทศและของไทย ที่สอดคล้องกับหลักการรากฐานของการบริหารกิจการของสหกรณ์ พบว่า Good Governance หรือหลักธรรมาภิบาล เป็นหลักการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารและดำเนินงานขององค์กรทุกระดับไม่ว่าจะเป็นองค์กรภาครัฐหรือภาคเอกชน รวมถึงองค์กรที่เรียกว่า “สหกรณ์” ด้วย จนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศและนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ลดปัญหาความขัดแย้ง สร้างความเป็นธรรมในสังคม รวมทั้งทำให้การบริหารงานมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เกิดความโปร่งใส ตรวจสอบได้ สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสีย เกิดความน่าเชื่อถือ มีภาพลักษณ์ที่ดี เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย การศึกษานี้ได้วิจัยหาองค์ประกอบของหลักการที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมาภิบาลหรือหลักการบริหารจัดการที่ดี และได้นำมาสร้างเป็นหลักการของการบริหารกิจการที่ดีที่เหมาะสมต่อการบริหารและดำเนินกิจการสหกรณ์

4. เพื่อจัดทำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์มาใช้ในการบริหารและดำเนินกิจการ รวมถึงการกำกับดูแลสหกรณ์ของสหกรณ์ไทยโดยมีหลักเกณฑ์รองรับ พบว่า ได้การจำแนก วิเคราะห์ พิจารณาองค์ประกอบที่เป็นสาระสำคัญตามที่มีอยู่ในหลักธรรมาภิบาลขององค์กรต่าง ๆ ทั้งขององค์กรระหว่างประเทศและของไทยที่ได้รับการยอมรับว่ามีหลักการบริหารจัดการที่ดีที่มีคุณภาพมาตรฐานมาพัฒนาสู่การจัดทำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ไทย โดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียและผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการสหกรณ์ เมื่อได้คำตอบซึ่งเป็นข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัย จะได้นำหลักการของการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์นี้ไปใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในการบริหารและดำเนินกิจการสหกรณ์ให้เกิดประสิทธิภาพ และมีมาตรฐานใหม่ในการใช้บริหารอย่างเคร่งครัดจริงจัง รวมถึงการกำกับดูแลสหกรณ์ของสหกรณ์ไทยโดยมีกฎเกณฑ์ระเบียบรองรับ อันจะทำให้การบริหารกิจการสหกรณ์มีประสิทธิภาพ สังคมเชื่อมั่นในความเที่ยงธรรมและมีศรัทธาต่อระบบสหกรณ์มากขึ้น

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่องหลักการบริหารกิจการที่ดีสำหรับสหกรณ์ สามารถอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. หลักนิติธรรม (Rule of Law) การกำหนดองค์ประกอบหลักการ ได้แก่ 1) มีนโยบาย หลักเกณฑ์ กลไกตามกฎหมาย ข้อบังคับ ระเบียบที่กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเหมาะสมเป็นธรรมตามขั้นตอนการดำเนินการที่กำหนดไว้ ซึ่งเป็นแนวทางเดียวกันทั้งระบบ 2) มีการกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจและการมอบอำนาจของผู้เกี่ยวข้องในสหกรณ์อย่างชัดเจนเพื่อให้แน่ใจว่ามีการบังคับใช้อย่างครอบคลุม เท่าเทียม 3) มีการพัฒนาและเผยแพร่ความรู้ด้านกฎหมาย ข้อบังคับ ระเบียบ และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ รวมถึงกระบวนการบังคับใช้ในการบริหารกิจการสหกรณ์ 4) มีการปรับปรุงหลักเกณฑ์ในการบังคับใช้อำนาจของกฎหมายที่มีความสอดคล้องกับบริบทสหกรณ์ เพื่อลดความเสี่ยงการใช้ดุลพินิจการบริหารจัดการของผู้เกี่ยวข้องที่อาจเอื้อต่อการทุจริตในแต่ละช่วงเวลา 5) ปฏิบัติตามกฎหมายของกฎหมาย ข้อบังคับ ระเบียบที่ครอบคลุมการดำเนินการขององค์กรสหกรณ์อย่างเข้มงวด

เคารพต่อหลักนิติธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ 6) ติดตามการปฏิบัติและแจ้งเตือนถึงการไม่ปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ในลักษณะตรวจสอบและถ่วงดุล บุคลากรผู้เกี่ยวข้องรับรู้ขั้นตอนการทำงานอย่างโปร่งใสคาดการณ์ได้ 7) มีระบบการรายงานการปฏิบัติตามกฎระเบียบถึงหน่วยงานกำกับดูแลสหกรณ์อย่างถูกต้อง สร้างวัฒนธรรมความยุติธรรม ความเที่ยงตรงที่เชื่อมโยงของหลักนิติธรรมอย่างเข้มแข็ง

2. หลักคุณธรรมและจริยธรรม (Morality and Ethics) การกำหนดองค์ประกอบหลักการ ได้แก่ 1) การจัดทำนโยบายโครงสร้างการบริหารที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติอย่างมีคุณธรรมและจริยธรรมในสหกรณ์ 2) การกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติที่ยึดมั่นในคุณธรรมและจริยธรรม การมีจิตสำนึกที่ดี มีความซื่อสัตย์ สุจริตและรับผิดชอบ โดยยึดถือประโยชน์ของสหกรณ์เหนือกว่าประโยชน์ส่วนตน และไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อน 3) การบ่งชี้ การปรับปรุงยุคที่ใช้มาตรฐานการปฏิบัติอย่างมีคุณธรรมและจริยธรรมที่เหมาะสมเพื่อให้เป็นไปตามนโยบาย หลักการ และกิจกรรมสหกรณ์

3. หลักความโปร่งใสและการเปิดเผยข้อมูล (Transparency and Disclosure) การกำหนดองค์ประกอบหลักการ ได้แก่ 1) มีการกำหนดนโยบายและมาตรการสร้างความโปร่งใสและการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารของสหกรณ์ มีการกำหนดขั้นตอนการพัฒนาวิธีปฏิบัติงานที่เป็นอิสระชัดเจน เพื่อป้องกันมิให้มีการแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบจากบุคคลใด ๆ รวมถึงกระบวนการบริหารที่เปิดเผยตรงไปตรงมา สามารถตรวจสอบได้ และสามารถชี้แจงได้เมื่อมีข้อสงสัย โดยคณะกรรมการดำเนินการ เจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องปฏิบัติตาม 2) การกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ ลักษณะของการตัดสินใจ ผลการดำเนินงานที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นต่าง ๆ ที่มีนัยสำคัญ รวมถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นหรือมีแนวโน้มจะเกิดขึ้นจากการดำเนินงานของสหกรณ์ 3) กำหนดคุณลักษณะของผู้ได้เสีย/กลุ่มผลประโยชน์ หลักเกณฑ์ ขั้นตอนการดำเนินงาน การคัดเลือกความสัมพันธ์ แหล่งที่มาของเงินทุน และการนำไปใช้โดยไม่ปิดบังซ่อนเร้น เพื่อให้เกิดการแข่งขันราคาอย่างเป็นธรรมและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อสมาชิกและสหกรณ์เป็นสำคัญ

4. หลักการมีส่วนร่วมและมุ่งเน้นฉันทานุมติ (Participation and Consensus Orientation) การกำหนดองค์ประกอบหลักการ ได้แก่ 1) การมีนโยบายเป้าหมายและหลักเกณฑ์ (Regulatory) การมีส่วนร่วมที่ชัดเจน มีแนวทางสอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งระบบสหกรณ์ เช่น ต้องการมีส่วนร่วมเรื่องอะไร และเพื่ออะไร เป็นต้น 2) มีแผนงานเชิงยุทธศาสตร์ระยะยาวของการมีส่วนร่วม โดยการกำหนดภาระหน้าที่หรือขั้นตอนการดำเนินงานและมอบหมายงานแก่บุคลากรให้เหมาะสมกับปริมาณและคุณภาพของงานที่ทำ มีการถ่ายโอนอำนาจ การตัดสินใจ การใช้ทรัพยากร และการกิจเพื่อให้ดำเนินการแทนโดยมีอิสระตามสมควร 3) เปิดโอกาสให้สมาชิกและผู้มีส่วนได้เสียได้เข้าร่วมในการรับรู้ ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจในการบริหาร ร่วมดำเนินการ ร่วมตรวจสอบการทำงาน และร่วมรับผลที่เกิดขึ้น

5. หลักความเสมอภาค (Equity) การกำหนดองค์ประกอบหลักการ ได้แก่ 1) มีหลักเกณฑ์การปฏิบัติทั่วไปเดียวกัน กล่าวคือเหตุการณ์ที่มีสาระสำคัญเหมือนกันต้องได้รับการปฏิบัติโดยกฎเกณฑ์เช่นเดียวกัน เว้นแต่ว่าสถานการณ์นั้นแตกต่างออกไปสอดคล้องตามหลักที่ว่าสมาชิกย่อมเสมอภาคกันในกฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบ โดยได้รับความปกป้องคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกัน 2) การใช้กฎเกณฑ์ที่แตกต่างกันนั้นต้องคำนึงถึงสาระสำคัญของกฎเกณฑ์ที่นำมาใช้ ซึ่งจะต้องมีความสัมพันธ์กับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น แม้จะอยู่ในสถานะที่เหมือนกันแต่ถ้าข้อเท็จจริงอันเป็นสาระสำคัญนั้นแตกต่างกันแล้วกฎเกณฑ์ที่นำมาใช้บังคับนั้นต้องแตกต่างกันไปด้วย 3) การปฏิบัติต่อสมาชิกตามหลักความเสมอภาคนั้นย่อมต้องคำนึงถึงเรื่องประโยชน์โดยรวมขององค์กรสหกรณ์เหนือประโยชน์ส่วนบุคคลหรือประโยชน์ของปัจเจกชน เช่น กรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้มาตรการบางอย่างเพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงเข้มแข็งหรือฟื้นฟูสหกรณ์อย่างเร่งด่วน และการใช้มาตรการดังกล่าวนั้นสะท้อนให้เห็นถึงการเลือกปฏิบัติและการเคารพต่อหลักแห่งความเสมอภาค สมาชิกหรือผู้มีส่วนได้เสียที่เดือดร้อนจากการกระทำดังกล่าวจะอ้างหลักแห่งความเสมอภาคต่อสหกรณ์หาได้ไม่ 4) มีการให้บริการที่ผู้รับบริการมีความพึงพอใจต่อการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน

6. หลักความพร้อมรับผิดชอบ (Accountability) การกำหนดองค์ประกอบหลักการ ได้แก่ 1) การมีนโยบายและหลักเกณฑ์ การแสดงความพร้อมรับผิดชอบต่อผลการบริหารที่มีคุณภาพที่มีแนวทางเป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งระบบสหกรณ์ และตอบสนอง ต่อหลักการตรวจสอบถ่วงดุลที่จะสร้างแนวคิดความโปร่งใสให้เป็นรูปธรรม 2) กำหนดกระบวนการมาตรฐาน (Standard Process) เมื่อนำหลักเกณฑ์การแสดงความพร้อมรับผิดชอบต่อการบริหารไปใช้ในสหกรณ์ แสดงความรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่และผลต่อ เป้าหมายที่กำหนดไว้ 3) มีระเบียบวิธีการในการบังคับใช้หลักเกณฑ์การแสดงความพร้อมรับผิดชอบต่อการบริหารอย่างชัดเจนเพื่อ ลดการตีความที่อาจเกิดการคลาดเคลื่อน และการใช้ดุลพินิจที่ไม่เป็นไปตามมาตรฐาน 4) มีกิจกรรมที่แสดงถึงความเป็นต้นแบบ ความพร้อมรับผิดชอบ เช่น ผู้บริหารนำการแสดงผลงานหรือค่าน้ำใจจะปฏิบัติหน้าที่และบริหารงานอย่างซื่อสัตย์ โปร่งใส และเป็นไปตามหลักธรรมาภิบาล 5) มีระบบการตรวจติดตาม รายงานผล แจ้งเตือน ทั้งการปฏิบัติตามและการฝ่าฝืนหลักเกณฑ์การ แสดงความพร้อมรับผิดชอบต่อการบริหาร เช่น การเปิดเผยรายงานบทลงโทษในรูปแบบกติกาส่งเสริมที่เหมาะสม

7. หลักประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Effectiveness and Efficiency) การกำหนดองค์ประกอบหลักการ ได้แก่ 1) มี กระบวนการปฏิบัติงานและระบบงานที่เป็นมาตรฐาน ได้ผลการปฏิบัติงานที่บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนการ ปฏิบัติงานตามงบประมาณที่กำหนด 2) จัดให้มีระบบ กลไกในการประเมินผล และพัฒนา ปรับปรุงอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ โดยมุ่งผลสัมฤทธิ์ของงาน รักษามาตรฐาน มีคุณภาพ โปร่งใส และตรวจสอบได้ 3) มีการบริหารจัดการ กำกับดูแล หรือให้บริการ แก่สมาชิกด้วยประสิทธิภาพ ได้ผลงานที่คุ้มค่าเมื่อเทียบกับเป้าหมายงบประมาณ และเวลาที่ใช้ไป 4) มีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นหลักสำคัญในการบริหารงาน และแก้ไขปัญหาการทำงานหรือแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นจากการทำงานของสหกรณ์

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้

1.1 บุคลากรในภาคสหกรณ์ควรมีเป้าหมายอยู่ที่การยึดประโยชน์สูงสุดของสมาชิก ประชาชนและประเทศชาติ ให้ ความสำคัญกับประสิทธิภาพมุ่งผลสำเร็จในการบริหารงานสหกรณ์จริงจังกมากขึ้น โดยปรับปรุงกระบวนการทำงานให้มีความรวดเร็ว ประหยัดทั้งเวลาและงบประมาณ มีความคุ้มค่ามากขึ้น มีการประเมินผลการปฏิบัติที่มีตัวชี้วัด (key performance indicator, KPI) ตามที่กำหนดเป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์และพันธกิจ จนเป็นที่พึงพอใจของสมาชิกที่มาใช้บริการนับเป็น ตัว ประเมินผลที่สำคัญยิ่ง

1.2 การบริหารสหกรณ์ต้องมีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ ปฏิบัติภายใต้กรอบกฎหมายและระเบียบกฎหมายต่าง ๆ มีการ กำหนดมาตรฐานการบริหารงานในแต่ละภารกิจไว้ชัดเจน ส่งผลให้การใช้กฎหมายหรือช่องว่างในการดำเนินงานเพื่อหาประโยชน์ ลดลงไปหรือกระทำได้อย่างขึ้น

1.3 ผู้เกี่ยวข้องต้องมีความตระหนักถึงความสำคัญของคุณธรรม จริยธรรมในการปฏิบัติหน้าที่ของตนในฐานะผู้ให้บริการ มีความพร้อมรับผิดชอบ (accountability) ต่อสมาชิก ประชาชนหรือต่อองค์กรมากขึ้น มีการกระทำอย่างระมัดระวังมากขึ้น เพราะต้องรับผลของการกระทำที่ผิดพลาดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

1.4 สามารถเปิดเผยข้อมูลข่าวสารของสหกรณ์ให้สมาชิกหรือประชาชนได้รับรู้เป็นการทั่วไป เป็นการเปิดโอกาสให้ทุก ฝ่ายมีส่วนร่วมในกิจการสหกรณ์อย่างหลากหลายและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น มีการเผยแพร่ผ่านช่องทางต่าง ๆ รวมถึงช่องทางเสนอ ความเห็นหรือร้องเรียนเรื่องต่าง ๆ ได้อีกด้วย

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ยังมีประเด็นที่จะต้องทำการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้การบริหารกิจการสหกรณ์ที่ดีมีความเหมาะสมต่อเนื่องจนสามารถบรรลุ เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของบรรดาสมาชิกและประเทศชาติ ดังนั้นผู้วิจัยจึงเสนอประเด็นที่จะเป็นหัวข้อการวิจัยต่อไป

เช่น วิจัยรูปแบบสหกรณ์ที่ตอบสนองวัตถุประสงค์กับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อศึกษาว่าสหกรณ์ที่แท้จริง (real co-operative) เป็นอย่างไร สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในแต่ละกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลายได้เพียงใด ต้องอาศัยปัจจัยใดบ้าง เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะสำเร็จไม่ได้เลย ถ้าหากไม่ได้รับความอนุเคราะห์และความเมตตาทั้งทางตรงและทางอ้อมในหลายๆ รูปแบบจากบุคคลต่อไปนี้ ข้าพเจ้าจะจดจำรำลึกถึงอยู่เสมอที่ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จออกมาได้ ขอกราบขอบพระคุณบุคคลแรกที่มีความสำคัญมากคือศาสตราจารย์ ดร.สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งจุดแสงนำทางสว่างและได้กรุณาเสียสละให้คำปรึกษาโดยตลอดจนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จออกมาได้อย่างสมบูรณ์ ขอกราบขอบพระคุณ ดร.นันทพล กาญจนวัฒน์ ผู้ซึ่งเติมเต็มและให้คำปรึกษาอย่างดีมาโดยตลอด และกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่เสียสละเวลาอันมีค่าที่ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก การร่วมแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของทุกท่านอันมีความสำคัญต่อการจัดทำวิทยานิพนธ์โดยการตัดเพิ่มเนื้อหาเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมสหกรณ์. (2551). ชุดฝึกอบรมเรื่องอุดมการณ์ หลักการ วิธีการสหกรณ์. กลุ่มพัฒนาเทคโนโลยีด้าน ธุรกิจสหกรณ์ สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีการสหกรณ์.
- จุฑาทิพย์ ภัทราวาท. (2561). แนวทางการพัฒนาการสหกรณ์ในศตวรรษที่ 2. เอกสารประกอบการประชุมเวที สกว. (TRF Forum) เรื่อง “หลักธรรมาภิบาลและการประเมินความเสี่ยงทางการเงินของสหกรณ์และการใช้สหกรณ์เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการค้าที่เป็นธรรม. กรุงเทพฯ.
- สุนีย์ มัลลิกะมาลย์. (2545). รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (สำนักงาน ก.พ.ร.). (2552). คู่มือการจัดระดับการกำกับดูแล องค์การภาครัฐตามหลักธรรมาภิบาลของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี (Good Governance Rating). กรุงเทพมหานคร.